

INSTITUT DES SCIENCES HUMAINES
(Maaya Dɔnniya Nininida)

Jadid

Numéro spécial.

Bamanankan maben

Gafe sèbenbaa : Oumar CISSE (Umaru Siise)
Bamanankan ni kasɔngakan karamɔgo - FLASH la -.

N° 13, san 2008

Revue semestrielle

INSTITUT DES SCIENCES HUMAINES

BP :E 916 - Tel : 229 58 00 - Fax : 229 58 07

e-mail : ishumaines@msn.com

J A M I A

Dənniya forobayasəben

N°13

Spécial

Directeur de publication :
Kléna SANOGO

Rédacteur en Chef :
Bah DIAKITE

Comité de rédaction :
Amadou Tamba DOUMBIA
Tiéman DIARRA
Mamadou Lamine KANOUTE
Mamadou DOUCOURUE
Issa N'DIAYE

Equipe de production :
Amadou Tamba DOUMBIA
Mamadou N'DAOU
Youssouf KALAPO

Tirage : 500 exemplaires

Bamanankan maben

Gafe sebenbaa :

Oumar CISSE (Umaru Siise)

Bamanankan ni kasøngakan karamøgø - FLASH la -

AVANT-PROPOS

Ce manuel de transcription intitulé « Bamanankan maben » (la grammaire bamanan) est conçu à un moment où le Ministère de l'Education de Base, de l'Alphabétisation et des Langues Nationales a pris l'initiative de donner une dynamique nouvelle à l'alphabétisation dans nos Langues Nationales.

Fruit d'une collaboration exemplaire entre l'Institut des Sciences Humaines de Bamako (ISH) et moi, il se situe en ria qualité de linguiste en droite ligne des cours de linguistique appliquée aux langues nationales Bamanan et Khassonké que je dispense à la Faculté des Lettres, Langues, Arts et Sciences Humaines (FLASH) de l'Université de Bamako.

Le manuel proprement dit se veut un modèle didactique pour la transcription de la langue Bamanan et s'adresse aussi bien aux formateurs qu'aux apprenants ayant des compétences diversifiées dans cette langue. Chaque leçon comporte une définition, des exemples illustratifs et des exercices d'application. Les textes de lecture sont certes absents, cependant une lecture régulière des définitions et des exemples illustratifs bien fournis et en nombre suffisant peut valablement combler ce vide et donner singulièrement aux apprenants une expérience certaine en lecture et en écriture. Son innovation par rapport aux ouvrages précédents sur la langue est caractérisée par l'analyse grammaticale « ségeségeli » grâce à laquelle l'apprenant sera capable d'identifier la nature, la fonction et la place de chaque mot dans la phrase. Certaines terminologies grammaticales ont été inventées de toute pièce en les adaptant à des données attestées dans la langue. Quant à l'étude tonale, elle a été relativement développée en ce sens qu'elle aide à identifier les tons de la forme indéfinie et de la forme définie des substantifs, reconnaissables respectivement par le ton lexical de base et le ton bas final sur la dernière voyelle. Les bases de la règle de la compacité tonale ont-elles été également jetées en espérant les développer dans le prochain manuel. En tout état de cause, nous espérons pouvoir combler en grande partie les attentes des lecteurs du présent ouvrage qui comme toute œuvre humaine comporte parfois des lacunes et des insuffisances. Par conséquent, les observations et les suggestions des uns et des autres seront les bienvenues dans le cadre de l'amélioration de sa qualité.

L'auteur

WOKONCK

Bamanan kan sigini -----	1
Dafalenw, dafataw -----	2
Samani -----	3
Nunnafoli -----	4
Kanje-caje-kuma ŋen-kumaden-----	6
Bamanankan səbenni bənkanw -----	9
Nənabila -----	12
Dənni -----	13
Nərenna -----	14
Təgo -----	17
Wače n'a dəmenanw -----	21
Səgəsəgeli-----	29
Kumasen siyaw -----	31
Kəbila -----	33
Markutuli -----	36
Səməntiyalan -----	39
Tigiyə -----	42
Jiraiən -----	44
Hakəjatelan -----	46
Sinənnan -----	48
Karhake-----	50
Tuglan -----	53
Jəlač taamasiyənw -----	55
Dajəko-----	57

BAMANANKAN SIGINI

1. Sigini – Siginidenw

Sigini ye taamasiyenjekulu ye, min bë ke ka kan mankanw sëben. taamasiyen kelen o kelen bë wele ko **siginiden**.

Bamanankan siginidenw ye mugan ni wolonwula (27) ye :

a, b, c, d, e, ε f, g, h, i, j, k, l,
m, n, ñ, ŋ, o, œ, p, r, s, t, u, w, y,
z.

a	= abada ; Adama ; araba
b	= ba ; daba ; Dadi
c [tch]	= caco ; caya ; cε ; cibaga
d	= dibi ; Dudu ; daba ; kadi
e	= te ; sebe ; wele ; tile
ε [è]	= cε ; nεge ; kεle
f	= fali ; dafe ; fεfε
g	= ga ; daga ; gafe ; dεge
h	= hake ; hami ; saheli ; haramu
i	= dibi ; tigi ; sibiri ; misi
J [dj]	= jaba ; ji ; fajiri ; jago
k	= kaba ; kafe ; kebe ; sako
l	= lala ; larabu ; fila ; balo
m	= malo ; mago ; Madi ; kami
n	= Nana ; nama ; nεge ; numu
ñ	= ñe ; ñama ; ñine ; fñε
ŋ	= ñana ; ñεñe ; ñunu
o	= o ; bolo ; cogo ; kolo
œ	= mœgœ ; kœgœ ; fœlœ : dœgœ
p	= pipawo ; poyi ; pεgεle
r	= araba ; haramu ; furu ; barama
s	= saba ; so ; basi ; safunε
t	= tumu ; tarata ; takula ; telu
u [ou]	= u ; muru ; tubabu ; tulo
w	= wara ; wasa ; wulu ; Wali
y	= yogoro ; yεle ; foyi ; yuba
z	= zuluye ; zu ; zεnerali ; Zorobilen

2. DAFALENW, DAFATAW

a) **Dafalen** ye signiden ye min mankan bε bo k'a sɔrɔ mankan wεre ma fɔ ka fara a kan.

Bamanankan na, dafalenw ye wolonwula (7) ye : **a, e, ε, i, o, ɔ, u.**

b) **Dafata** ye signiden ye, min mankan tε bo k'a sɔrɔ mankan wεre ma fɔ ka fara a kan.

Bamanankan na, dafataw ye mugan (20) ye : **b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, ɲ, ɳ, p, r, s, t, w, y, z.**

Bamanankan na, n'i bε dafata kalan, tuma bεe "e" bε fɔ ka fara a kan.

Misali : b (e) ; h (e) ; y (e)

Nka « r » kalantɔ, « e » bε fɔ a ne ni a kɔ : (e) r (e).

Baara ketaw :

Dajε dɔw seben

c bε minnu kɔnɔ

e bε minnu kɔnɔ

ɛ bε minnu kɔnɔ

ɟ bε minnu kɔnɔ

ɳ bε minnu kɔnɔ

o bε minnu kɔnɔ

ɔ bε minnu kɔnɔ

SAMANI

Samani ye dafalen foli ye ka a sama. A taamasiyen ye dafalen samata səbenni ye sijə fila.

Bamanankan na, dafalen bee be se ka sama ka ke **dalafen samanen** ye :

a - aa -	baara, daamu, baana
e - ee -	feere, seere
ɛ - ɛɛ -	feɛre, bɛɛ, feɛne
i - ii -	miiri, kiiri, tiiri
o - oo -	koori, coolo
ɔ - ɔɔ -	kɔɔri, kɔɔke
u - uu -	duuru, suuru, nbuuru

Dafalen samanenw file : **aa, ee, ɛɛ, ii, oo, ɔɔ, uu.**

Kələsili :

a) Dafata binni dafalen fila ni jəgən cə danə kənə, o be na ni samani ye.

Misali :

g mana bin : daga → daa
Wagasi → waasi

n mana bin : mana → maa (i maa taa, i ka segin joona)
bamanankan → bamaankan

r mana bin : kɔɔke → kɔɔke
l mana bin : walasa → waasa

b) Samani be se ka danfara don danə fila ni jəgən cə, kɔɔkɔ siratige la :

sere – seere
bana – baana
bari - baari
fala – faala

NUNNAFOLI

Nunnafəli ye mankan fəli ye nun na. Səbənni na, a taamasiyən ye nunnafəlan “n” de ye.

Bamanankan na, dafalen bə nannafə, dafata bə nunnafə.

a) Nunnadafalenw

Nunnadafalen ye dafalen fəlen ye nun na. Bamanankan na, dafalen bəə bə se ka nunnafə ka ke nunnadafalen ye. A taamasiyən ye dafalen səbənni ye ka “-n” nərə o la.

Misali :

a - an	: san, tan, sanba, kalan
e - en	: den, sen, kelen, filen
ɛ - εn	: bən, fən, cəncən
i - in	: bin, dingə, finfin
o - on	: bolon, kolon, bonbon, sogolon
ɔ - ɔn	: kələn, kənən, səngə, jən,
u - un	: kun, kurun, nun, kurun

Nunnadafalenw file : **an, en, εn, in, on, ɔn, un**

Nunnadafalen bə se ka danfara don dajə fila ni nəgən cə, kərəko siratige la :

ba – ban

de – den

bə – bən

bi – bin

bo - bon

to - ton

ku - kun

b) Nunnadafataw

Nunnadafata ye dafata folen ye nun na. A taamasiyen ye "n" nɔrɔlen ye dafata la, a nefe. Bamanankan na, dafata bεε te se ka nunnafo. Minnu be nunnafo, olu file :

b - nb	: nbili, nburen, nbuuru
c - nc	: ncɔgon, nci, ncangara
d - nd	: ndolen, ndeyisaani
f - nf	: nfiyena, nfirinfirin, nfɔson
g - ng	: ngalama, Ngala, Ngolo, ngomi
j - nj	: njɛkin, nje
k - nk	: nka, nkærén, nkalon, nkɔson
p - np	: npɔrɔn, npari, npogotigi,
s - ns	be kalan [nz] : nsere, nsaban, nson, nsiirin
t - nt	: nténén, ntalen, ntomi

Kɔlɔsili :

m, n, ñ, ñ fana ye nunnadafataw ye, u nunnafolenkɔrɔ don. U te nunnafolan « n » ta.

Baara ketaw :

Dane dɔw jini aa, ii, oo, un, an, on, nt, ns be minnu kɔnɔ

KANJE - DAJE - KUMASEN – KUMADEN

1. KanjE

KanjE ye mankan ye, min bE fO kan bOko kelen.

Misali : Mali → Ma-li (kanjE fila)

Bamankankan na, kanjE bE dilan ni dafalen ni dafata ye. Dafalen in bE se ka ke ganan, nunnafolen walima samanen ye. Nka a bE se ka dilan ni dafalen kelen fana ye.

Misali :

Mamadi → Ma – ma – di (kanjE 3)

araba → a – ra – ba (kanjE 3)

kalan → ka – lan (kanjE 2)

mankan → man - kan (kanjE 2)

wOro → wOo - ro (kanjE 2)

baara → baa – ra (kanjE 2)

II. DajE

DajE ye kanjE kelen walima kanjEkulu ye kOro walima jEci bE min na n'a bEe bE sEben kelen ye.

Misali :

Jamana, ji, u, kalanso, ka (a ka muso), an, Mali, -ba (suguba).

III. Kumasen

Kumasen ye dajew sigi-sigilen ye njogon ko ka hakilina dafalen do bange. Sebenni na, kumasen be damine ni signiden kunba ye, ka laban ni tomi ye.

Misali : Fanta be sugi la (fokumasen)

Jon be kalan ke sini ? (jininkalikumasen)

An sera koyi ! (kabalikumasen)

Bo Musa ka mobili kono (diyagoyalikumasen)

IV. Kumaden

Kumaden ye suguya fila ye : dajekumaden ani kumasenkumaden.

a) Dajekumaden

Daje minnu be dorogo njogon na ka dajekulu dilan, o dajew kelen-kelenna be wele ko **dajekumaden**.

Misali :

Lakolidensomogoton → lakoli – den – so – mogo - to, (dajekumaden 5)

Filelikelan → file - li - ke - lan (dajekumaden 4)

Denmarayoro → den – mara – yoro (dajekumaden 3)

b) Kumasenkumaden

Daje minnu be sigi-sigi njogon ko ka kumasen bange, o dajew kelen-kelenna be wele ko **kumasenkumaden**.

Misali :

- Jamana te jo musalaka kan : jamana, te, jo, musalaka, kan (kumasenkumaden 5).
- An ka taa nōgōn fe so : an, ka, taa, nōgōn, fe, so (kumasenkumaden 6)

Baa'a ketaw :

1. Nin dajew kanjew jira : kalankeyoro, sigilan, sagafeerela
2. Nin dapew kumadenw... jira : sirabakankasara, cikedugulamōgo, dannaya
3. Dapiekulu kōrōma fila dilan ni nin kumadenw ye : nege-boh-so ; kanbamanañ ; minen-baara-ke ; bagan-na-gen.
4. Nin kumasen kumadenw jira : Musa ye samara san sugu la kunun
5. Kumases fila dilan, k'u kumadenw jira.

BAMANANKAN SEBENNI BENKANW

Mali jamana fan bëe fë, Bamanankan bë fë. Bamanankan sinsinnen b'an ka mara ninnu kɔnɔ : Kayi, Segu, Sikaso ani Kulukɔrɔ. Kan bëe b'a fɔyɔrɔ sawura de ta. Kanw bë tali ke jɔgɔn na. O siratige la, dajɛ kelen bë se ka fɔfɔcogo caman na. Nka sèbenni na, kelen dɔrɔn de bë ta (o ye Ba mako fɔcogo ye).

Misali :

Fccogo caman : kile, file, tile, kle, fle, tle, tele, tere, tilo ...

Sebencogo kelen : tile

F₃cogo caman : tne, tyen, tne, toja, kna, tiyen, cen ...

Sεbεncogo kelen : tine.

Benkanw:

1. Ni danfara donna fccogo la daje fila ni jøgøn cø k'a sababu kø "g" ni
"k" ye, dafalen fila ni jøgøn cø, "g" be min na, o de be seben.

Misali :

Jegε (jɛkɛ)

Togc (tokc)

2. Ni danfara donna fccogo la dane fila ni njogon ce k'a sababu ke « t »
ye dane damine na, « t » be min na, o de be seben.

Misali :

Tulo (kulo)

Tulu (kulu)

3. Dafata fila te sèben k i tugu jøgøn na dane kelen kønø.

Misali :

Bulon (blon)

Fila (fla)

Tila (tla)

4. Ni danfara donna føcogo la, dane fila ni jøgøn ce k'a sababu ke « np », « nc », « ns », « nk », « nt » ani « nb », « nj », « nz », « ng », « nd », ye, min be fø ni « np » wali « nc », « ns », « nt », « nk » ye, o de be sèben.

Misali :

Be sèben

np : npogi

npalan

nk : nkøson

nkalon

nka

nc : ncøgon

nt : ntura

ns : nsira

nsaban

Te sèben

nb : nbogi

nbalan

ng : ngøson

ngalon

nga

nj : njøgon

nd : ndura

nz : nzira

nzaban

5. Ni danfara donna dajε focogo la k'a sababu ke "bw" ni "gw" ani "b" ni "g" ye, "b" walima "g" be min na, o de be səben.

Bε səben

Gala

Bore

Ga

Tε səben

gwala

bwɔrε, bwɛrε

gwa

6. Ni danfara donna focogo la dajε fila ni pogon ce k'a sababu ke « ng » ni « ŋ » ye dafalen fila ni pogon ce, « ng » be min na, o de be səben.

Misali :

Bε səben

Fanga

Dingε

Tε səben

fanya

dinjε

NONABILA

Nonabila ye dajie ye min be bila togɔ no na.

Misali :

Maadu ye kalanden juman ye. A be kalan ke kosebe
Musa ni Fanta ma taa baarakeyoro la. U man kene
A ni U ye nonabila ye.

Nonabila ye suguya fila ye : nonabila gansan ani nonabila sinsinnen.

Kelenya	<i>Nonabila gansanw</i>	<i>Nonabila sinsinnenw</i>
i	n	ne
	e	
	ale	
a'	an	anw
	a'	aw
	u	olu

Misali :

I nana don jumen ? N nana bi.

E be jumen fe ? Ne be nin de fe.

A' ni su.

Anw de ka baara jena.

Baara ketaw

Nin nonabilaw kelen o kelen bila kumasen kelen kono : n, e, ale, a' an, aw.

DENN

Denni ye dafalen niemadogoli ye kuma senfe. Sebenni na, a taamasiyen ye dənnan ye, n'o file : (').

Misali : Bəə b'i yərə ye

Ni dajə fila bə jəgən kə, fələ bə laban ni dafalen ye, filanan bə damine ni dafalen ye, dajə fələ dafalen laban bə se ka dən ka dənnan sigi o nə na.

Misali :

Kanaa to a kai dan de ! → Kan'a to a k'u*i* dan de !

A fəa ye kəa ka na. → A f'a ye k'a ka na.

Nii taara koəan bəu fo → N'i taara k'an b'u fo.

Kəlsili :

a) Denni tə se ka kə ni "nka" ye.

N y'i wele nkai m'a men

A' y'aw sig'a kərefe nkaaw kana kum'a fe.

b) Denni tə se ka kə ni dajə filanan ye təgojə ye, min bə damine ni dafalen ye.

A taaraIsa fe.

Madu ye wari diUmu ma.

FaraAdama la de !

Baara Ketaw

Dənnan bila nin kumasen ninnu kənə :

1. Kabini a nana, məgə ma a ye.
2. Denmisenninw bə an bəə ka so.
3. Ni i taara a bara, i bə a fə a ye ko a ka na.
4. Karaməgə ko ko an kana na sini bawo ko a bə taa dugula.
5. Awa ye a ka minən nəgəw ko ka u je.

ANNCORON

Nɔrɔnna ye dajε ye min be nɔrɔ dajε na k'a kɔrɔ jiidi. Nɔrɔnna ye suguya fila ye : **Jɛnɔrɔ ani kɔnɔrɔ.**

1. Jɛnɔrɔ

Jɛnɔrɔ ye nɔrɔnna ye min be nɔrɔ wale la a jɛfɛ ka wale kura bange.

Bamanankan na, jɛnɔrɔ ye saba ye :

la- : ka bɔ → ka a labɔ, ka sigi → ka a lasigi, ka temε ka a → latemε

ma- : ka jigin → ka i majigin, ka bɔ → ka i mabɔ, ka don → ka i madon

so- : ka bɔ → ka i sɔbɔ, ka gεrε → ka i sɔgεrε, ka don → ka i sɔdon

2. Kɔnɔrɔ

Kɔnɔrɔ ye nɔrɔnna ye min be nɔrɔ tɔgo ; wale ; mankutulan walima hakejatelan na a kɔfε. Bamanankan kɔnɔrɔw ka ca. Dɔw file :

a) Kɔnɔrɔ minnu be nɔrɔ tɔgo la :

- -ka (*habitant de*) : Bamakɔka, Faransika, Badalabuguka
- -la/-na (*lieu, chez, temps*) : Bozola, buranna, keyitala, cεla, namana, sufela, dugumala ;
- -la/-na (*sens abstrait*) : hakilila ;
- -lata/-nata (*sens abstrait*) : hakililata, miirinata ;
- -to (*qui subit telle maladie*, : murato, fatɔ, sidato, miyetɔ qui a tel défaut)
- -ma (*qui a, espèce*) : nɔnɔma, kɔnɔma, cεma, terima
- -nin (*diminutif*) : cεnin, nɔnin, jirinin, sugunin

- -ba (*augmentatif, superlatif*) : kunba, jiriba, duguba, suguba, kunba
- -lama/-nama (*qui a l'aspect*) : mɔgɔlama, ntumunama
- -ntan (*qui n'a pas*) : mɔgɔntan, hakilintan, baarantan
- -ya (*abstraction, état de*) : teriya, buranya, moxoya, denya
- -ntanya (*absence de*) : jintanya, moxontanya, hakilintanya

b) Kɔnɔrɔ minnu be nɔrɔ wale la :

- -baa/-baga (*agent ponctuel*) : olibaga, taabaa, sigibaga
- -nci (*souvent pejoratif*) : janfanci, hinenci, werewərenci
- -baanci/-baganci (*agent excessif*) : tugubaanci, wasobaanci, kalabaanci
- -baato/-bagato (*agent patient*) : banabaato, banabagato, filibaato
- -la/-na (*agent habituel*) : mɔbilobilila, bagangenna, baarakela, cikela
- -li/-ni (*action*) : bugɔli, marali, seginni, sanni
- -lan/-nan (*instrument*) : sigilan, mununan, jiralan, fununan, dalan
- -bali (*privatif, négatif*) : malobali, sigibali, wulibali, kumabali
- -ta (*destination*) : dunta, feereta, keta, fota
- -to (*simultanéité, action en train de se faire*) : a taato ; a sunɔgɔto be kuma la
- -len/-nen (*résultat présent d'une action passée*) : a sigilen, a bannen, a taalen, a binnen

- -ra } a taara, a bora
- -la } (*aspect verbal de* a bolila, a wulila)
- -na } (*l'accompli*) a nana, a binna
- -ya (*n'ajoute rien au sens du verbe*) : ka maloya (ka malo) ; ka a faamuya (ka a faamu).

c) Kɔnɔrɔ minnu bε nɔrɔ mankutulan na:

- man: jeman, timiman, goman,
- ya: diya, bonya, juguya, janya

d) Kɔnɔrɔ minnu bε nɔrɔ jateden na:

- la .na (pour telle somme d'argent) filala, maganna, duurula
- nan (ordre, place) : sabanan, tannan, duurunan,

3. Ni « l » walima « r » bε wale kanŋe laban na, « -la » de bε nɔrɔ a la.

Ka wuli → a wulila

Ka kari → a karila

4. Kɔnɔrɔ “-ma” bε nɔrɔ kolo la min ye tɔgo ye.

Ji (tɔgo) → jima

Kɔnɔrɔ « -man » bε nɔrɔ mankutulan na.

Kuna (mankutulan) → kunaman.

Baara ketaw

1. Wale dɔw dilan ni la-/na ani ma -ye.
2. tɔgo dɔw dilan ni nin kɔnɔrɔw ye : -la, -tɔ, -nci, -ba, -baanci ani -bali ye.

Təgə ye dajə ye, min bə fen də kofə. O fen bə se ka ke nimafen walima nintanfen ye.

1. Təgə bə se ka ke **təgəje** walima **forobatəgə** ye.

Təgəje dəw file : Musa, Kayi, Fatumata, Maadu, Mali.

Forobatəgə dəw file : saga, muso, məgə, kənə, jiri, finə.

2. **Cayalan** « -w » bə nərə təgə la k'a caya :

Muso → musow, kənə → kənw, kalandenw

3. Təgə bə se ka ke təgə ganan, təgə bənna walima təgə dərogolen ye.

a) **Təgə ganan** : təgə don, kumaden were te nərə min na :

Saga, fini, kalan, wara, fila, məgə, fa, samara, kə.

b) **Təgə bənna**.

N'i ye nərənna (nərə, kənə, kənw) nərə dajə la, təgə min bə bange o bə wele ko **təgə bənna**.

Təgə bənna misaliw :

Dugu + -ba → duguba (təgə bənna), a kolo ye dugu (təgə) ye

Fila + -la → filala (təgə bənna) a kolo ye fila (hakejatelan) ye

Kuna + -man → kunaman (təgə bənna), a kolo ye kuna (mankutulan) ye.

Na + -baa → nabaa (təgə bənna), a kolo ye na (wale) ye.

Kələsili :

- N'i ye -man nərə mankutulan na, o bə mankutulan kura bange :

Jəman, kunaman, finman

Nka o mankutulan kura bə se ka ke təgə ye kumasen kənə :

Nin fini ninnu la, ne bə **jəman** de fe.

- Nərə ni kənərə bə se ka ke təgə bənna dəw la :

La + bila + le → labi ali ; la-jε-li → lajeli ; na-mine ni → mamine ni

c) Təgə dorogolen.

Təgə dorogolen ye kumaden fila walima damadə kafolen ye jəgən na ka təgə kura də. Təgə dorogolen dəw file :

- 1) *Təgə + təgə* : negə + əo → negəso, sagasogo, tigadəge.
- 2) *Wale + təgə* : furumuso, temesira, dakan, sigida, natuma, seliji.
- 3) *Təgə + wale* : tijəfə, batige, denwolo, musofuru.
- 4) *Təgə + mankutulan* : farajə, Bafin, Ncibilen, daje, Musokura.

Nin misaliw b'a jira ko mankutulan te mankutuli ke, o kosən a be dorogo təgə la ka təgə dorogolen bange.

5) *Təgə + kobila + wale walima təgə* :

- Sugu + la + taa → sugulataa → ka taa sugu la.
Du + kənə + məgə → dukənəməgə → məgə min be du kənə.
Kungo + kənə + sigi → kungokənəsigi → ka sigi kungo kənə.
Bolo + la + nege → bololanəgə → nege min be bolo la.

6) *Təgə + mankutulan + təgə walima wale* :

- Fa + jugu + den → fajuguden
Baara + juman + ke → baarajumanke, yɔrɔjantaa, musojəmanfuru.

7) *Təgə + wale + təgə* :

Baarakeyɔrɔ, kuncibere, maafaadonso, cikəda.

8) *Təgə + hakejatelan + təgə walima wale* :

Muso + kelen + tigi → musokelentigi, kanfilafə, yɔrɔkelenkə, musocamanfuru.

9) *Wale + n̄ogon* :

Sigij̄ogon, kumaj̄ogon, taamaj̄ogon.

10) *T̄go + wele + n̄ogon*

Tulonkej̄ogon, kumaf̄ej̄ogon, baarak̄ej̄ogon.

11) *Yere + wale*

Yeref̄o, yeređon, yereson.

Kələsili :

a) T̄go ni t̄go hukumu kōnō, f̄lō bē filanan faranfasi.

Tigadeḡe (tiga bē d̄eḡe faranfasi).

Kalanso (kalan bē so faranfasi).

Musofini (muso bē fini faranfasi).

Nka ni -k̄e ni -muso ye t̄go filanan ye, olu de bē faranfasili k̄e :

Soke (k̄e bē so faranfasi).

Somuso (muso bē so faranfasi).

b) T̄go dorogolen d̄ow b̄ra kumasenw na minnu bē laban ni k̄bila ye.

Kobila bē bila t̄go dorogolen ninnu kōnō :

Kasoladon (ka don kaso la).

Bololaneḡe (neḡe min bē bolo la).

Dugubak̄oncm̄oḡo (m̄oḡo min bē duguba kōnō).

12) *T̄go dorogolen d̄ow ye kumasen ye :*

a) Wale + n-walima t̄go + k̄bila:

Sigi-n- fe (siginf̄e) ; biri-n- kan (birinkan) ; don-n-bolo (donnbolo) ;

don-da-la (dondala) ; ban-ko-ma (bankoma), diya-n-ye (diyanye).

b) Wale + ka + wale:

Taa-ka-segin (taakasegin) ; jeni-ka-nimi (jenikajimi) ; don-ka-file

(donkafile) ; seri-ka-bin (serikabin).

c) Təgo sogolennen :

Cε-te muso-te, na-n-k'i-nininka (jiri də təgo), i-ne-tugu-i buran-muso-be-na (jiri də təgo), dugutigi-y'an-wele (duləki də təgo), kɔ-tige-joona (kulusi surun də təgo).

13) *Təgo + ka + təgo (nka ka te tigiva jira)* :

Basa-ka-datu ; ntori-ka-sigilan (ntorikasigilan) ; bunteni-ka-so (bunteni kaso) ; cε-kolon-ka-kulusi-jala (cεkolonkakulusijala) ; Ala-ka-muru-jan (Alakamurujan).

Baara ketaw

- 1) Təgo ganan duuru jini.
- 2) Təgo bonna duuru jini, i ka tila k'u kumadenw jira
- 3) Təgo dorogolen dow jini, minnu dilannen be ni ninnu kelen o kelen ye :

- təgo + təgo.
- təgo + wale + təgo
- təgo + wale.
- Təgo + hakejatelan + wale
- Təgo + mankutulan.

WALE N'A DEMENANW

Wale ye daje ye min be waleyali jira. Wale be se ka ke ganan, bonna walima dorogolen ye.

1. Waleganai.

Wale ganan ye wale ye, kumaden were nōrole te min na.

Misaliw : ka **taa**, ka **kalan**, k'i **miiri**, ka **na**, ka **kuma**.

2. Wale bonna.

Wale don min bangeli sababu bora kolo la ka nōronna (nōnōrō walima kōnōrō) o la.

a) **Nēnōrō + wale → wale bonna :**

la- + bo	→ ka a <u>labo</u>	}	labo, mamine, sgere, olu ye wale bonna ye
ma- + mine	→ ka a <u>mamine</u>		
so- + gere	→ ka i <u>sgere</u>		
bo, mine, gere, olu ye	<u>kolo</u> ye.		

b) **Mankutulan + -ya → wale bonna**

ka bonya, ka a jeya, ka a diya, ka a kalaya.

c) **La- + kolo + -ya → wale bonna**

ka a labonya, ka a lafaamuya, ka a lamaloya, ka a lajeya.

3. Wale dorogolen

Wale dorogolen ye daje fila walima damado kafolen ye nōgōn na ka wale kura bange.

- a) **Ka wale gana fo sijε fila ka wale dorogolen bange.** Tuma dow la, kōrō te wale gana in na.

Misaliw :

Ka a digidigi (kōrō be digi la), k'a sogo (kōrō be sogo la), ka sigisigi (kōrō be sigi la).

Nka ka a yuguyugu (kōrō te yugu la), ka a sensen (kōrō te sen na).

- b) **Ka wale nōrō tōgo la.** Tōgo ye nēdafa ye :

Nēdafa + wale → wale dorogolen

Misaliw : Ka a dafa, ka a boloko, ka a dabila, ka a sunguruntige, ka a furake, ka a dasiri.

da-, bolo-, sungurun-, olu ye nēdafa ye.

Nka :

Ka a damine ani ka a da mine te kelen ye.

Ka a dabo ani ka a da bo te kelen ye.

Ka a sunguruntige ani ka sungurun tige te kelen ye.

Ka a dasiri ani ka a da siri te kelen ye.

Ka a dafa ani ka a da fa te kelen ye.

- c) **Ka wale nōrō tōgo la.** O tōgo ye sanganitōgo ye.

Sanganitōgo + wale → **sanganiwale** (wale dorogolen don)

Misaliw :

Ka surakawuli → ka wuli i ko suraka
 Ka a dagakolonci → ka a ci i ko daga kolon
 Ka i jakumataama → ka i taama i ko jakuma
 Ka wuli i n'a fo suraka.
 ka a ci i n'a fo daga kolon
 ka i taama i n'a fo jakuma

Misali werew : Ka falibugo, ka a dugulenwele, ka a sutu.

Kəlsili :

Ni cogoyasəmentiyalan bilala wale jefé, u te dorogo jøgon na.
Cogoyasəmentiyalan dɔw file : səbekɔrɔ, dakabana, manamana, kolokolo,
kalabukalabu, ...

Misaliw : Ka baara kalabukalabu ke

K'i dakabana pari
 Ka kuma səbekɔrɔ fo
 Ka nson manamana mine

4. Walelan ; waleganan

Wale min, n'a ketuma ma jira, o fana be wele ko **waleganan**.

Bamanankan na, waleganan ni **walelan** "ka" de be taa jøgon fe.

"ka" be se ka ke "k'a" walima "k'i" ye.

Misaliw :

Ka wuli, ka taa, k'i da, k'i sigi, k'a kalan, k'a dun.
 Wuli, taa, da, sigi, kalan ani dun, olu ye **waleganan** ye.

5. Waleyali

Waleyali ye wale këtuma jirali ye kumasen kono :

Misaliw : Kalanden ye gafe kalan (wale këtuma temena)

Kalanden beka gafe kalan (wale këtuma be senna)

Kalanden bëna gafe kalen (wale këtuma bëna se)

Bamanankan na, waleyali be ke ni kumaden suguya fila ye : kumasenkumadenw, i n'a fo : "be", "ye", "bëna", "beka", "tun te", (olu beë be bila wale jefé kumasen kono) ani dañekumadenw, i n'a fo : -ra, -la, -na, -to (olu ye walekonoçow ye).

Nin kumaden suguya fila minnu ni wale be taa jøgɔn fe kumasen kono, u be wele ko **waledemenan**.

6. Waledemenan

Waledemenan ye kumaden ye min be wale këtuma jira.

Waledemenan dɔw be bila wale jefé kumasen kono, dɔw be dorogò wale la a kofé (a jefølen be sanfemisaliw kono).

Nka waledemenan dɔw kelen be bila kumasen walentan kono. Olu be wele ko **kunnafoninan**.

Misaliw : Fanta be sugu la

Ngolo ye Bamanan ye

Ne dɔn

bε ni ye ani dɔn ye **kunnafoninan** ye.

Waledemenanw bε se ka ke kulu saba ye :

a) Minnu b'a jira ko wale bε senna :

Sənsira	Bansira
bε	tε
beka	teka
tɔ	-

Misaliw :

Musa bε dumuni na / M. tε dumuni na.

Karamogo bε kuma la, kalandenw bek'a lamən

Maadu beka na.

Mobili taatɔ file.

b) Minnu b'a jira ko wale bəna ke :

Sənsira	Bansira
bε	tε
beka	teka
mana	-
na	-
ka	kana

E bε taa wa ?

Owo, ne bε taa / Ayi ne tε taa.

N bəna kuma min fo aw ye, o kana bo aw kono de !

Samiye mana se, danni bε ke

N'o don, a na dɔn, n'o dun te a na dɔn

A' ka na sini de !

c) Minnu bε waati temenen jira :

Sənsira	Bansira	
ye	ma	An <u>ye</u> baara ke bi kosebe / An <u>ma</u> baara ke bi.
tun ye	tun ma	Nin de <u>tun</u> y'a muso ye.
tun bε	tun tε	N <u>tun</u> t'a dən k'i nana.
tun bεka	tun teka	Musa <u>tun bε</u> yan sis'an.
tun bəna	tun təna	A <u>tun bεka</u> na / A <u>tun teka</u> na.
tun mana	-	A ka non <u>tun bəna</u> bon.
tun na	-	Awa <u>tun mana</u> bɔ tuma o tuma, a <u>tun bε</u> fən dɔ san.
}	-ra	N'i <u>tun ye</u> baara ke, a <u>tun n'a</u> dən.
	-la	A taara ; nson bolila ; u banna baara ma.
	-na	A <u>ma</u> taa.

Kolosili : I n'a fo sanfemisaliw b'a jira cogo min na, « tun » ni waledemenan bε se se ka taa nɔgɔn fε ka waati temenen jira.

7. Wale kεbaga

Wale kebaga bε se ka ke tɔgo, nonabila walima dajekulu ye min bε wale ke, kumasen walema walima kumasen walentan kɔnɔ.

Misaliw :

Musa nana

An bε sugu la

Fali ye juru tige

Maadu n'a muso bε na sini

Musa, An, fali, Maadu n'a muso, olu bε ye **wale kεbaga** ye.

8. Dafa

Kumasen kɔnɔ, wale bε boli dajε min kan, o dajε bε wale ko dafa. A bε se ka ke tɔgɔ, nɔnabila walima dajekulu ye.

Dafa ye suguya fila ye : nɛdafa ani kɔdafa.

a) Nɛdafa

A bε se ka kε tɔgɔ, nɔnabila walima dajekulu ye. A bε bila wale ni waledemenan cε.

Misaliw :

Muso bε kini tobi.

An y'u bisimila.

Ngolo ye Fanta furu.

Amadu bəna dú fila san.

Kini, u, Fanta, du fila, olu ye nɛdafa ye.

b) Kɔdafa

Kɔdafa fana bε se ka ke tɔgɔ, nɔnabila walima dajekulu ye. A bε bila kumasen walema kɔnɔ wale kɔfe walima kumasen walentan kɔnɔ kunnafoninan (waledemenan) kɔfe.

Misaliw :

Sedu filila sira ma

Mɔgɔ ma kum'a fe

A bε siran a fa dɔgɔkε je

Musa ni Fanta bε baarakeyɔrɔ la.

Mɔgɔ te sugu la.

Den te Maadu bolo.

Sira, a, a fa dɔgɔkε, baarakeyɔrɔ, sugu, Maadu olu ye kɔdafa ye.

c) Nedafa ni kɔdafa bε sɔrɔ kumasen dɔw kɔnɔ.

Misaliw :

Fulakε ye dumuni di baganw ma.

Nci ma fini san a denw ye.

N muso bεna fɔyɔ tobi dunanw ye.

Dumuni, fini ani fɔyɔ, olu ye nɛdafa ye.

Baganw, a denw ani dunanw, olu ye kɔdafa ye.

9. Wale suguyaw

Wale ye suguya fila ye : **wale dafata** ani **wale dafalen**.

a) **Wale dafata** : Wale don, nɛdafa bε min na diyagoya. Kɔdafa bε se ka k'a la nka diyagoya tε.

Misaliw : Babanin ye dɔnkili da jamanakuntigi ye.

da ye wale dafata ye ; nɛdafa (dɔnkili) ni kɔdafa (amanakuntigi) b'a la. N'an ye nɛdafa misaliw ta, an b'a fɔ ko :

Tobi, bisimila, furu ani san, olu ye **wale dafata** ye (misaliw bε nɛdafa kɔnɔ).

b) **Wale dafalen** : Wale don kɔdafa dɔrɔn bε se ka ke min na.

Misaliw : - An ka hine lururatɔw la.

- Hine ye **wale dafalen** ye, kɔdafa ye lururatɔw ye nka nɛdafa t'a la.

N'an ye kɔdafa misaliw ta, an b'a fɔ ko : filila, kuma ani siran, olu ye **wale dafalen** ye.

SEGESEGELI

Segesegeli kun ye de ka kumasen kumadenw suguyaw n'u neći (jɔyɔrɔ) dɔn.

Misaliw :

1) Fanta ye nsame tobi

Fanta	: tɔgɔjɛ, wale kebaga
be	: sɔnsira waledemenan, a bɛ waati temenen jira.
nsame	: forobatɔgɔ, nɛdafa
tobi	: wale dafata

2) N fa bena taa Bamakɔ

N	: nɔnabila gansan	}	wale kebaga (danekulu)
fa	: forobatɔgɔ		
bena	: sɔnsira waledemenan, a bɛ waati nata jira.		
taa	: wale dafalen		
bamakɔ	: tɔgɔjɛ, kɔdafa		

3) An ma dumuni ke baarakeyɔrɔ la

An	: nɔnabila gansan, wale kebaga
ma	: bansira waledemenan, a bɛ waati temenen jira.
dumuni	: forobatɔgɔ, nɛdafa
ke	: wale dafata
baarakeyɔrɔ	: forobatɔgɔ, kɔdafa.
La	: Kɔbila gannan

Baara ketaw

- 4) *Nin wale demenanw kelen-kelenna bila kumasen kelen kono : be, tun ye, mana, te, bëna, ye, -ra, -la, -na, ma, -tɔ, na.*
- 5) *Kumasen fila dilan nedafa dɔrɔn be minnu kono.*
- 6) *Kumasen fila dilan kɔdafa dɔrɔn be minnu kono.*
- 7) *Kumasen fila dilan nedafa ni kɔdafa be minnu kono.*
- 8) *Nin kumasen ninnu fesefese.*
 - a) Kalandenw ma balɔntan ke.
 - b) U taara Kayi.
 - c) A y'a-den bugɔ yan.
- 1) Wale dorogolen duuru misaliw di, minnu tɔgɔw ye nedafa ye.
- 2) Wale dorogolen saba misaliw di, minnu tɔgɔw ye sanganitɔgɔ ye.
- 3) Kumasesen saba dilan cogoyasémentiyalanw be minnu kono.

KUMASEN SIYAW

Kumasen ye kumadenw sigi-sigilen ye nɔgon ko ka hakilina dafalen do bange.

Misaliw :

Bakari muso taara sugu la (kumasen don, a be faamu). Taara Bakari la muso sugu (a te faamu, kumasen te). Səbenni na, kumasen be damine ni signiden kunba ye ka laban ni tomi ye.

Bamanankan na, kumasen ye siya naani ye : fɔkumasen, jininkalikumasen, pagalikumasen, diyagoyalikumasen.

1. Fɔkumasen

Kumasen don min be fen do (kibaruya, lahalaya...) kofɔ.

N be taa sugu la.

Fokumasen be se ka ke :

➤ Sɔnsira kumasen ye : a be sɔnsira jira (sɔnsira waledemenanw be bil'a kɔnɔ) :

Ali ye nin gafe in kalan. Karamɔgɔ be taa a ka so.

➤ Bansira kumasen ye : a be bansira jira (bansira waledemenanw be bil'a kɔnɔ) :

Ali ma nin gafe in kalan. Karamɔgɔ te taa a ka so.

2. Jininkalikumlasen

A be laban ni jininkalitomi ye. A be dilan ni jininkalanw "wa" ye walima kankɔrɔta i b'i kan kɔrɔta.

Musa be yan ? U nana ?

Musa be ya wa ? U nana wa ?

ɲininkali bε ke ri ɲininkali werew ye. Dɔw file : min ? jɔn ? joli ?
jumen ? munna ? mun ? cogi di ? di ? tuma jumen ? yɔrɔ jumen ?
Jɔn ye Maadu den ye ?

Dugu in tɔgo ye di ?

A ye mun fɔ ?

I bε taa min ?

3. Kabalikumasen

A bε laban ni kabalitomi ye. Kabalikumasen bε nisɔndiya, nisɔngoya,
dεgun, hine, nimisa, diyanye, kabali, ... jira :

- A dabila sa ! (negεbo).
- Nin dennin ko ka di ne ye de ! (diyanye)
- Waayi, a ka jugu ! (dεgun)
- Bi mɔgɔ ka ca koyi ! (kabali)
- Ndeyisani, falato don ! (hine)
- Ee Ala, fo n'i yafara ne ma dε ! (nimisa)

Kabalan dɔw bε kabalikumasen jɔyɔrɔ fa :

Patisakana ! kutubuye ! bababa ! walayi ! jati ! E maanu ! tabarikala !
naamu

4. Diyagoyalikumasen

A fana bε laban ni kabalitomi ye.

Kumasen don, min bε diyagoya, wajibiya ani yamaruya jira.

- A' ye bɔ n ka so ! (diyagoya)
- Taa so ! (yamaruya)
- A' ye seli de ! (wajibiya).

KɔBILA

Kɔbila ye dane ye, min be bila tɔgɔ walima nɔnabila kɔfɛ k'a sementiya.

Kɔbilaw ye suguya saba ye :

1) Kɔbila gananw : la (na), ma, ye, fɛ.

Misaliw :

Bakari taara sugu la

U be kalan na

Mura be Hawa la. Nene y'i ban ce in na

A ye wari d'a ma. N kant'i ma

Nci ye Bamanan ye. Sidiki be baara ke Musa ye

Muso be Musa fɛ. Sidiki jiginna juru fɛ. N b'i fɛ.

2) Kɔbila tɔgɔw : Kun, kan, je, kɔ, kɔnɔ, bara, bolo, kɔrɔ, ce.

U be wele tan katuguni tuma dɔw u be ke tɔgɔ ye, tuma dɔw u be ke kɔbila ye. A caman ye farikolo tɔgɔw ye.

Misaliw :

- Karamɔgɔ be səbenni na walamba kan. Gafe be tabali kan. A ye dɔ fara wari kan (kɔbila)
A kan (tɔgɔ) b'a dimi.
- Wari b'a kun. Muso saba be Bakari kun (kɔbila).
Nson kun (tɔgɔ) cira.
- Bakari siranna wara je. U ye dingɛ sen juguw je (kɔbila)
Ce in je (tɔgɔ) man di.
- U nana ne kɔ. Maadu ninena kuma kɔ. An te balo ji kɔ (kɔbila).
A ye den siri a kɔ (tɔgɔ) la.

- Mogo te so kono. A bora n kono (kobile).
A ye kono (togo) ta.
- A kelen don, mogo si t'a bara. N be taa an bara (kobile).
A bara (togo) ka bon.
- Muso be Bakari olo nka den t'a olo (kobile)
Nin duloki olo (togo) ka surun.
- Mogo be jiri koro. Kalifa diminna Ngolo koro (kobile)
A koro (togo) de ye karimu ye.
- Kati be Bamako ni Kita ce. A b'an fila ni nogen ce (kobile).
N'i wolola sa la, i b'a siri i ce (togo) la.

3) Kobia dorogolenw

Kobia don, min be togo ni kobia dorogo nogen na.

Bamanankan na, kobia dorogolen daw file.

Kan + na : kanna : duloki te den kanna.

Kun + na : kunna : nogo be ji kunna. Bo n kunna !

Ju + koro : jukoro : boge be ji jukoro. Gafe be tabali jukoro.

Dugu + ma : duguma : soden naani b'an ka so duguma.

Ko + fe : kofe : I jo an bee kofe

Né + fe : nefé : Ali be Seyidu néfe.

Da + fe : dafe : Bakari be kalanso dafe.

Kere + fe : kerefé : A taar'i da a ba kerefé. N ka so be misiri kerefé.

Kun + fe : kunfe : A taar'a kunfe.

San + fe : sanfe : kñow be jiri sanfe.

Kan + ma : kanma (kama) : A to yen Ala kama.

Kala + ma : kalama : N ma bo i ka nali kalama.

Kələsili :

Kanna ni kan **na** te kelen ye.

Kalama ni kala **ma** te kelen ye.

Kunna ni kun **na** te kelen ye.

Dafe ni da **fε** te kelen ye.

Senna ni sen **na** te kelen ye.

Ñena ni ñe **na** te kelen ye.

Baara ketaw

- 1) Nin kəbila ninnu kelen-kelenna bila kumasen kelen kənɔ : ye, bara, jukɔrɔ, kanna, dafe, kunna, kosɔn, duguma, fε, ñefε.
- 2) Nin kumasen ninnu fεsεfεsε :
 - Nɔgɔ be bana bila mɔgɔ la
 - A ye nsere san sugu la
- 3) Ci cilen be kumaden minnu kɔrɔ, olu suguya fɔ :
 - A bolo cira nka fura t'a bolo.
 - Mɔgɔ te so kɔnɔ ka Bakari kɔnɔ furake.
 - Duloki jeman b'a kanna, ceni bilenman b'a kan na.
- 4) Kumasen dilantaw :
 - a) Kanna bila kumasen kelen kənɔ, ka tila ka kan na fana bila kumasen kelen kənɔ.
 - b) Dafe, senna, ñena, olu kelen-kelenna bila kumasen kelen kənɔ, ka tila ka : da fε, sen na, ñe fε, ka olu fana kelen-kelenna bila kumasen kelen kənɔ.

MANKUTULI

Mankutuli bε ke ni mankutulan de ye.

Mankutulan ye dajε ye, min bε tɔgɔ walima nɔnabila cogoya jira.

Mankutulan ye suguya fila ye : kamankutulan ani mankutulan kεrenkεrennen.

4. Kamankutulan

Kamankutulan ye mankutulan ye, min tε se ka mankutuli ke k'a sɔrɔ « ka » walima « man » ma bila ani mankututa cε.

Misaliw :

A ka **bon**, a ka **jan** nka a ma **farin**.

Mali ka **di**.

Nin kɔlɔn in ka **dun**.

Bon, jan, farin, di, dun, olu ye **kamankutulan** ye.

Kɔlɔsili : “ka” ni “man” bε wele ko **mankutulan dεmεnan**.

5. Mankululan kεrenkεrennen

Mankululan don, min bε mankululi ke k'a sɔrɔ “ka” walima “man” ma don ani mankututa cε. Nka a bε mabɔ a la.

Mankululan kεrenkεrennen bε se ka ke :

a) ***Mankululan ye*** :

Muso jugu

Baara gelɛn

Nɔnɔ kεnɛ

So kura

b) Mankululan + -man ye :

Jiriden duman

Muso finman

Dumuni goman

Fini jeman

So biler man

c) Təgə bənna ye :

-ma : muso kənəma, seri sukaroma, sogo koloma

-to : wulu fato, denmisən muratə

-ta : ji minta, fini kalata, kuma fəta

-ntan : cə hakilintan, duloki bolontan

-bali : muso kalanbali, məgə malobali

d) Wale ye :

Ji nəgə (ka a nəgə)

Bəgə tolı (ka toli)

Kəgə fa (ka a fa)

e) Təgə ni mankululan ye :

Muso kunsigi jan

Duloki olo surun

Denmisən tulo gelen

f) *Cegoyasementiyalan ye* : O be bila tøgø jøfø nk a a te nor'a la.

Mañamana mögo

Dakabana so, walima so dakabana

Kolokolo baara

Ba ra ketaw :

- 1) Kamankululan misali saba sëben.
- 2) Mankutulan kerènkerènnen saba sëben.
- 3) Nin tøgø bønnaw kelen-kelenna ke mankutulan kerènkerènnen ye kumasen dø kønø : kønøma, hakilintan, fatø, kalanbali.

SEMENTIYALAN

Semətiyalan ye dajε ye, min bε wale ni mankutulan səmentiya.
Sementiylan suguya ka ca.

1. Ko səmentiylanw : kosəbe, kojugu, kokura, kopuman.

Ko səmentiylan bε siŋi kumasen labanyɔrɔ la. Kosəbe ni kojugu bε wale walima mankutulan səmentiya. Kokura ni kopuman bε wale səmentiya.

- Kosəbe : U y'a bugɔ kosəbe. Kalandenw ka ca kosəbe.
- Kojugu : Musa bε baara kε kojugu. Nin wulu ka farin kojugu.
- Kokura : A y'a fɔ kokura. A nana kokura.
- Kopuman : A y'a fɔ kopuman. A ye baara kε kopuman.

Kələsili : Kokura bε waleyə seginkanni səmentiya, kopuman bε wale kəcogo juman de kofɔ.

2. Səmentiylan kərenkərennen

Səmentiylan kərenkərennenw bε wale walima mankululan de səmentiya.

U bε sigi kumasen labanyɔrɔ la.

U te se ka bila nɔgɔn nɔ na kumasenw kɔnɔ, i n'a fɔ kosəbe ni kojugu bε se ka bila nɔgɔn nɔ na cogo min.

U ni kabali de bε taa nɔgɔn fe. O kosɔn, o kumasen bε laban ni kabalitomi ye. U te bila bansira kumasen ni jininkalikumasesn kɔnɔ. səmentiylan kərenkərennen dow file :

- biribiri : nson bolila biribiri !
- dəbədəbə : karamɔgɔ bε wɔsi dəbədəbə !
- pas : A jinw jelen pas ! Fini in ka je pas !

- cgocgocba : U ye dugu ci cgocgocba !
- bagidagi : A fari ka kala bagibagi !
- pew : wati banna pew !
- coyi : A ka fini bilennen coyi !
- kelenwu : A y'i jo kelenwu !

3. Sementiyalan werew

- jɔɔna : Ce ma na jɔɔna.
- tuguni : A ma na tuguni.
- fɔlɔ : A nefɔ fɔlɔ, i be tila ka taa.
- kelen : Baara banna kelen ?
- gansan : A sara gansan.
- kaban : A denmuso furula kaban.
- abada : Nin ce in te tijɛ fo abada.
- kudayi : A muso taara kudayi.
- fu : I kumana fu.

4. Cogoyasementiyalan

Cogoyasementiyalan ye sementiyalan ye min be sigi wale nefe, k'a mankutu. Cogoyasementiyalan dɔw file :

- naganaga : U ye baara naganaga ke.
- kɔlɔkɔlɔ : U ma sogo kɔlɔkɔlɔ dun.
- Manamana : Moriba ye nson manamana siri.
- Səbekɔrɔ : A səbekɔrɔ joginna.
- Dakabana : A y'a ka so dakabana jo.

Baara ketaw

- 1) Nin sementiyalan ninnu kelen-kelenna bila kumasen kelen kono :
Kojugu, kokura, caw, koo, bura, kirikiri, ntamatama, kelenwu.
- 2) Sementiyalan bila nin kumasen ninnu kelen-kelenna kono.

- U ye dunanké fo.
- An ye Musa není.
- Moriba y'a dögöké bugó.
- A ma sogo dun.
- Banabagato ye ji min.

TIGIYA

Baïnanankan na, tigiya ye suguya fila ye : tigiyalan “ka” te tigiya min jira ani a be tigiya min jira.

1. Tigiyalan “ka” te tigiya min jira :

A be farikolo yorow, balimaya, furusira, teriya ani dowerew jira.

Misaliw :

- N sen, Maadu bolo, a kono, jeneba ko.
- N muso, Jeneba ce, denmisew fa, an moke, n ba momuso.
- Fanta buranke, n denke burannakaw, Awa nimogomuso.
- An terike, Musa baarakengonw.
- Jiri den, keyitala dudenw, tabali sen, Mali musow...

2. Tigiyalan “ka” be tigiya min jira :

« ka » be bila fen n'a tigi ce.

Misaliw :

N ka negeso, kalanden ka gafe, a ka du, ce in ka kulusi, an ka jamana.

Kolossili :

“ka” be danfara don tigiya fila ni jogon ce, koro siratige la.

- N muso (n furumuso don) ni n ka muso (n furumuso te) te kelen ye.
- N sen (n farikolo yoro do don) ni n ka sen (n farikolo yoro te) te kelen ye.

- Wara fagali (wara fagara) ni wara ka `agali (wara ye fagali kε) te kelen ye.
- N cε (n furukε don) ni n ka cε (n furukε tε) te kelen ye.

Baara ketaw

Tigiya misali saba di « ka » te minnu kono.

Tigiya misali saba di « ka » bε minnu kono.

JI RALAN

Jiralan ye dajε ye, min bε jirali kε.

1. Jiralan ni təgə bε taa nəgən fe.

Jiralanw file : *nin... in ; nin... ninnu ; in ; o ; olu.*

Misaliw :

c) Nin baara in ka gelen.

Nin ko in te diya.

d) Nin kalanden ninnu hakili ka di.

Nin muso ninnu ma furu.

e) Cε in ma na / Cε ninnu ma na.

U kumana muso in fe / U kumana muso ninnu fe.

Saga in ka bon / Saga ninnu ka bon.

f) I ni cε min bənna, o cε de ye n fa ye.

An ye baro min lamen surɔ, o baro ka di kojugu.

O so jəmanw cε ka ni de !

2. Jiralan bε bila təgə ni jiralan nə na k' u jɔyɔrɔ fa.

Misaliw :

Nin ye ne ta ye, o ye e ta ye.

Nin ye n terike ye.

An ye ninnu de wele.

Kalanden minnu ye baara kε, olu de bε ladiya (olu = o kalandenw).

A ye kuma min fɔ, o te tijε ye (o = o kuma).

Kələsili :

Nənabila sinsinnen “olu” ani jiralan “olu” tə kelen ye. U fila bəə ye nənabila ye nka jiralan “olu” bə jirali ke.

Misaliw :

Anw ye kasɔnga ye, olu ye Bamanan ye (olu = nɔnał ila sinsinnen)

Məgo minnu ma na joona, olu ma fən sɔrɔ (olu = o məgɔw = jiralan).

Maadu ye fura minnu ta, olu ma fən jə a ka banala (olu = o furaw = jiralan).

Liberiyakaw koni, muso de ye olu ka jamakuntigi ye (olu = nənabila sinsinnen, olu = liberiyakaw).

Baara ketaw

« Nin in » bila kumasen saba kənɔ.

« in » bila kumasen saba kənɔ.

« Nin ninnu » bila kumasen saba kənɔ.

« O » bila kumasen fila kənɔ.

« Olu » (nənabila sinsinnen) bila kumasen fila kənɔ.

« Olu » (jiralan) bila kumasen fila kənɔ.

HAKƏJATELAN

Hakəjatelan ye danə ye min bə hake jira.

Hakəjatelan ye suguya fila ye.

1. Hakəjatelan dadənbali

Hakəjatelan dadənbaliw file : *bəe, damadə, caman, də, dəon n, fitinin*.

U ni təgə be taa nəgən fe (u bə sigi a kəfə) walima u bə bila təgə ni hakəjatelan no na, k'u jəyərə fa.

Misaliw :

Denmisənnin də bolila → Də bolila.

Muso dəw nana → Dəw nana.

An ma no caman sərə → An ma caman sərə.

Məgəw bəe taara → Bəe taara.

Dugu bəe bəra → Bəe bəra.

Kalanden damadə bə yan → Damadə bə yan.

Nəncəp nən de bənna → Dənən de bənna.

2. Hakəjatelan dadənnen

Hakəjatelan dadənnen dəw file : *kelen, fu, mugan, kemə, bi saba,...*

U bə sigi təgə walima nonabila kəfə. U bə se ka bila təgə ni hakəjatelan no na, k'u jəyərə fa.

Misaliw :

Məgo tan bə yan → Tan bə yan

A ye məbili kelen san → A ye kelen san

An <u>fila</u> de nana	→	<u>fila</u> de nana
A <u>y'u saba</u> mine	→	<u>saba</u> minena

Hakejatelan dadonnen bëe be se ka ke jçyçro jiralan ye. O la, kçnçro « -nan » be nor'a la.

Misaliw :

Fila	→	<u>filanan</u> (jçyçro jiralan)
Tan	→	<u>tannan</u>
Bi duuru	→	<u>bi duurunan</u>
Kçnçton	→	<u>kçnçtonnan</u>

Baara ketaw

Nin hakejatelan dadonbaliw kelen-kelenna bila kumasen kelen kono : *bëe, dɔ, caman, dɔɔnin, damadɔ.*

Nin hakejatelan dadonnenw kelen-kelenna yelema k'a ke jçyçro jiralan ye : *Wɔɔro, kelen, saba, ba kelen, bi naani, bi duuru, tan nin kelen.*

SINSINNAN

Sinsinnan ye dajə ye min bə sinsinni kə.

Sinsinnan suguyaw ka ca : dəw bə dajə walima kumasen sinsin ; dəw bə kumasen dərən sinsin.

1. Sin innan minnu bə dajə walima kumasen sin sin.

Sinsinnan minnu bə dajə (təgo, nənabila, təgokulu) walima kumasen sinsin, olu bə wele ko **sinsinnan pecifilatigi**.

Misaliw :

- fana : Musa fana bə kalanso kənə (fana bə Musa sinsin).
A ye sogo san fana (fana bə kumasen sinsin).
- de : Karimu de y'an karaməgə ye (de bə karimu sinsin).
A muso taara de (de bə kumasen sinsin).
- yəre : Ne yəre t'a la bilen (yəre bə ne sinsin).
A kana baara kə yəre (yəre bə kumasen sinsin).
- kəni : Namakala kəni ka kan bee la. Mangoro duman kəni bə sərə (kəni bə namakala ni mangoro duman sinsin).
I ka kərə ni n ye kəni, nka i man fisa ni n ye (kəni bə kumasenbolo sinsin).
- dun : Nin dun bə ke cogo di ? E dun ? I dun ka na de ! (dun bə Nin, E, I sinsin).
N'a ma son ka na dun ? (dun bə kumasen sinsin).
- dərən : Sinjinənə dərən t'a nafa (dərən bə sinji sinsin).
Kolonkalan mine dərən, i k'a susu (dərən bə kumasenbolo sinsin).
- jaate : Ale yəre jaati de y'a fo (jaati bə Ale yəre sinsin).
O don jaati ! (jaati bə kumasen sinsin).
- hali : N'a bə dajə min sinsin, a bə bila o nefe.
hali e. N bə yan hali bi (hali be e ni bi sinsin).
A y'a bugə hali (hali bə kumasen sinsin).

2. Sinsinnan minnu bε kumasen dɔrɔn sinsin

Sinsinnan minnu bε kumasen walima kumasenbolo sinsin, olu bε wele ko sinsinnan pεcikelentigi.

Misaliw :

- bani : Na yan bani (bani bε kumasenbolo sinsin), min don n b'o f'i ye.
E k'a wele bani (bani bε kumasen sinsin).
- ke : A fɔ ke !
N jenna n'a ye ke !
- mene : E b'a cogo dɔn mene.
Fa t'i la mene, masɔrɔ don.
- koyi ! : Far'a la koyi !
Nin te muso ye koyi !
- fewu : A lase n ma, a t'a nɔgɔn ke fewu.
A tε sogo bon k'a je fewu.
- sa ! : A dabila sa !
A fɔ karimu ye k'a ka kuma dabila ten sa !
- bilen : A bε bila bansira kumasen de kɔnɔ : N t'a nɔgɔn ke bilen. An na taa bilen.
- de ! : Nin ye koba ye de !
Waati ma se de !
- dere ! : A for'a ye dere !
- kɔri ? : Kɔri i y'a jaabi, k'i bε na ? (kɔri bε kumasenbolo sinsin).
Kɔri ce in sɔnn'a la ? (kɔri bε kumasen sinsin).
- wa ? : U nana wa ?
Kalan bε ke bi wa ?

Kɔlosili :

- Sinsinnan pεcikelentigi bε bila kumasen walima kumasenbolo labanyɔrɔ la. Nka "kɔri" bε bil'a damine na.
- Kɔri ? ni wa ? ye nininkalisinsinnan ye.

Kanhake

Kan yelenni n'a jiginni kanjew la, dajə foto, o de ye **kanhake**. Sebenni na a taamasiyənw file : (↖) ni kanhake be jigin, (↗) ni kanhake be yelen.

1. Bamanankan dajew be fo ni kanhake mayelennen ni kanhake majiginnnen de ye :

Misaliw :

{ À bé <u>cí</u>	{ <u>bálá</u> dòn
{ À bé <u>cì</u>	{ <u>bàlá</u> dòn
{ <u>Fíní</u> dòn	{ <u>díbí</u> dòn
{ <u>Fíní</u> don	{ <u>díbí</u> dòn

3. N'i b'a fε ka dajε kanhakε dən tigitigi, i bε hake jatelan "saba"
bila a kəfε.

Misaliw :

bárámá sàbà

mísí sàbà

fén sàbà

bá sàbà (trois fleuves)

bă sàbà (trois chèvres, quinze mille)

4. Bamanankan na, təgə bε pereperelatigε ni kanhakε majiginnen
laban de ye.

Misaliw :

mùsó → mùsô (pereperelatigelen)

sáráká → sárákâ (pereperelatigelen)

só → sô (pereperelatigelen)

bă → bă` (pereperelatigelen)

dén → deñ (pereperelatigelen)

5. Bamanankan na, təgə kanhakε bε yelema təgə dorogolen kənə.

Misaliw :

Jèlí ; mùsó

Jèlímúsó → jèlímúsô (pereperelatigelen)

Díbí, sògó

Díbísogó → díbísogô (pereperelatigelen)

Baara ketaw :

Nin togɔ ninnu kelen-kelenna kanhakε jira ka tila k'a pereperelatigε : woro (cuisse), woro (kola), kalan, jiri, sa (serpent), barama, den, kalanden, kɔnɔ (ventre), kɔnɔ (oiseau).

Misali : mùrú → mùrû (pereperelatigelen).

TUGULAN

Tugulan ye daje ye, min be dajew walima kumasenbolow tugu njogon na.

Tugulan ye suguya fila ye : kafolan ani kalansolan.

1. Kafolan

Kafolan ye tugulan ye, min be daje fila walima damado kafo njogon na.

kafolan dōw file : *ni, ani, walima*.

Misaliw :

Karamogo ni kalandenw be kalan na.

Cemoko n'a muso an'a den be dumuni na.

Ne wa walima e ?

Fanta walima Jeneba be taa.

2. Kalansolan

Kalansolan ye tugulan ye, min be kumasenbolo fila dulon njogon na, k'u ke kumasen sogolonnen ye.

Kalansolan dōw file : *nka, sabu, ko, walasa, kabini, sanni, katuguni, ka d'a kan, kabini, ni, fo..*

Misaliw :

Ni jama benna, ko to bee be nōgoya.

An te se ka bo, katuguni san beka na.

Sanni i be jigin i binyoro la, jigin i talonyoro la.

Kabini Fanta taara, a m'an wele.

Seku ye baara ke, sabu wariko b'a la.

Bintu y'a ba makonc, fɔ a sunogora.

Musa ye baara ke, nka a ma wari sɔrɔ.

An bee b'a dɔn ko kalan ka gelɛn.

A ye baara jo, ka d'a kan a ka wari banna.

Kelésili :

Tugulan "walima" be se ka ke kafolan ni kalansolan ye :

I be taa Bamako walima Segu ? (Kafolan)

An be seku makonc walima an be taa sisani ? (kalansolan)

Baara ketaw :

- 1) Nin tugulan ninnu kelen o kelen bila kumasen do ani kumasenbolo do kɔnɔ : ni (kufolan, kalansolan), walima (kafolan, kalansolan)
- 2) Nin kalansolanw kelen o kelen bila kumasen sogolennen do kɔnɔ : nka, ka d'a kan, kabini, fɔ, bawo.

JOLAN TAAMASIYENW

Jolanw file :

➤ Tomi : A bε ke fokumasen laban na. A taamasiyen file (•)

Misali : Dijε te so ye.

➤ Nkɔri : A ka c'a la, a bε ye fokumasen de kɔnɔ. A taamasiyen file : (,), N'i ser'a ma, i b'i jo dɔɔnin, nka i t'i kan jigin.

Misali : N'i bε na sini, i ka na ni n ka gafe ye.

➤ Tomi ni nkɔri : A bε fokumasen kɔnɔ. A b'a jira ko hakilina ma foori. A taamasiyen file : (;). N'i ser'a ma, kan bε jigin, nka jɔli kuntaala te men i ko tomi ta.

Misali : Baara bεe kérá sa ; dabali kɔni tigera cogo bεe la ; nka halisa nɔgɔya ma ke dε !

➤ Tomi fila : A bε ke ka nefoli ke, ka kuma fɔlen dɔ walawala. A taamasiyen file : (:)

Misali : Dugu mɔgɔbaw bεe be yan : dugutigi, Alimami, musokuntigi,...

➤ Kabalitomi (Nagalitomi). A bε bila kabalikumasen ni diyagoyalikumasen laban na. A taamasiyen file : (!).

Misali : A y'a bin koyi ! Nin dabila sa !

➤ Jininkalitomi : A bε bila jininkalikumasen laban na. A taamasiyen file : (?)

Misali : U bε taa don jumen ?

Kalan bε ke bi wa ?

➤ Tomi saba : Tomi saba bε se ka sigi kumasen laban na walima kumasen kɔnɔ. A b'a jira ko kuma fɔta ma ban. Hakili b'a tɔ faamuya. A taamasiyen file : (•••).

Misali : A ce ka ni, nka ...

Bee bee girin wari nofe Bamako (•••), bee hakili la k'ale ma jate.

- Labantomi (%). A be bila masalabolo kumasen laban-laban na.
- Kalaw () : kalaw be bila kumasen kono ka fen do nefo. Tomi saba be bila u kono, k'a jira ko kuma dow ma fo.

Misali : N moke terike (a si be san bi seegin na) ye kasonga ye.

A nana ka kuma (•••) a tilala ka taa.

- Soniw “ ... ” : soniw be dayele ka daje walima kumasen do danbo, nefoli be ke min kan.

Misali : Karimu ko : “ne be taa Segu sini”.

- Ci (-) : Ci ye taamasiyen ye min b'a jira ko kuma kebaa yelemana. Kuma bora da do la ka taa da were la.

Misali : Soonin, polisike kurala cekoroba la k'i kanto a ma :

- Cekoroba, e ma filekan men wa ?

Cekoroba ye polisike laje a kun fo a sen ka soroko :

- Ne ye filekan men ke, e ko mun ?
- Ne ma e ko mum ?

- Cikafolan (k'a digi-digi) : Taamasiyen don min be daje dorogolen kono, ka tilayoro danbo, ka daje kalanni nogoya.

Misali : Dugutigi-y'an-wele (duloki don)

Ce-te - muso-te

Ala -ka - muru -jan.

Baara ketaw

Nin jolanw kelen-kelenna bila kumasen kelen laban na walima a kono :

Tomi, nkori, kabalitomi, nininkalitomi, tomi fila.

DAJĘKO

jieci	: fonction, place
nedafa	: complément d'objet
nenor	: préfixe
jininkalan	: mot interrogatif
jininkalikumasen	: phrase interrogative
jininkalisinsinnan	: particule interrogative
jininkalitomi	: point d'interrogation
bansira kumasen	: phrase négative
cayalan	: marque du pluriel
ci	: tiret
cikafolan	: tiret reliant les éléments d'un composé
cogoyaseməntiyalan	: adverbe de manière
dennan	: apostrophe
denni	: élision
daje	: mot
dajęko	: glossaire
dajekulu	: groupe de mots
dajekumadenw	: éléments constitutifs du mot, morphèmes
dafa	: complément
dafalen	: voyelle
dafalen samanen	: voyelle longue
dafata	: consonne
diyagoyalikumasen	: phrase impérative
fokumasen	: phrase assertive
faranfasilan	: déterminant
forobatog	: nom commun
ganan	: simple
hakejatelan	: quantificateur
hakejatelan dadənbali	: quantificateur indéterminé
hakejatelan dadənnen	: quantificateur (numeral) déterminé
jəlan	: ponctuation
joyorjiralan	: numéral ordinal
jiralan	: démonstratif
kəbila	: postposition
kəbila dorogolen	: locution postpositive (postposition composée)

kəbila ganan	: postposition simple
kəbila təgo	: postposition nominale
kədafa	: complément en position de circonstant
kənərə	: suffixe
k'a faranfasi	: déterminer.....
k'a nunnafə	: nasaliser
k'a pereperelatigə	: définir
k'a səgesəge	: analyser
k'a sinsin	: souligner, appuyer
kabalan (pagalan)	: exclamatif
kabalikumasen	: phrase exclamative
kabalitomi	: point exclamatif
kafolan	: conjonction de coordination
kalansolan	: conjonction de subordination
kalaw	: les parenthèses
kamankutulan	: adjectif qualificatif attribut
kanjə	: syllabe
kanjekulu	: groupe de syllabes
kanhakə	: ton
kanhakə majiginnen laban	: ton bas final
kanhakə majiginnen	: ton bas
kanhakə mayəlennen	: ton haut
kolə	: radical
kumaden	: morphème
kumasen	: phrase
kumasen siya	: type de phrase
kumasen sogolonnen	: phrase complexe
kumasen walema	: phrase verbale
kumasen walentan	: phrase sans verbe
kumasenkumadenw	: éléments constitutifs de la phrase, morphèmes
kunnafoninan	: prédictif dans une phrase sans verbe
abantomi	: point final
mankutulan	: adjectif qualificatif
mankutulan kərenkərennen	: adjectif qualificatif épithète, qualifiant
nənabila	: pronom personnel
nənabila gansan	: pronom personnel simple
nənabila sinsinnen	: pronom personnel emphatique
nərənna	: affixe

nkɔri	: virgule
nunnadafalen	: voyelle nasale
nunnadafata	: consonne nasale, consonne prénasale
nunnaʃlan	: nasale
nunnaʃlen	: nasalisé
nunnaʃli	: nasalisation
pereperelatigelen	: défini
sɔniw	: les guillemets
sɔnsira kumasen	: phrase affirmative
segəsegeli	: analyse
sementiyalan	: adverbe
sementiyalan kerenkerennen	: adverbe expressif
samanen	: long, tiré
samani	: allongement
sanganitəgə	: nom comparatif
sanganiwale	: verbe comparatif
sigini	: alphabet
siginiden	: lettre
siginiden kunba	: lettre majuscule
sinsinnan	: particule
sinsinnan pəcifilatigi	: particule bivalente
sinsinnan pəcikelentigi	: particule monovalente
təgə	: nom
təgə.bənna	: nom dérivé
təgə dorogolen	: nom composé
təgə sogolonnen	: nom complexe
təgəganan	: nom simple
təgəje	: nom propre
taamasiyen	: signe
tigiya	: construction possessive
tigiya kerenkerennen	: construction possessive sans connectif
tigiyalan	: connectif
tomi	: point
tomi fila	: deux points
tomi ni nkɔri	: point virgule
tomi saba	: trois points
tugulan	: conjonction
wale	: verbe

wale bona	: verbe dérivé
wale dafalen	: verbe intransitif
wale dafata	: verbe transitif
wale dorogolen	: verbe composé
wale kəbaga	: sujet
wale suguya	: type de verbe
waledəmənan	: prédictif (auxiliaire), suffixe verbal
waleganan	: verbe à l'infinitif, verbe simple
walekə nərə	: suffixe verbal
waleyali	: conjugaison, action